

УДК 343.627-053.4/.6

Д.О. КАЛМИКОВ, Асоціація «Арбітраж»

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЩО СПРИЧИНИЛА ІСТОТНУ ШКОДУ ЗДОРОВ'Ю ДИТИНИ

Ключові слова: експлуатація дітей, здоров'я дитини, істотна шкода, кримінальна відповідальність, кримінологічна обґрунтованість, техніка законодавчої регламентації

Ратифікація Україною Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про права дитини» від 20.11.1989 року та Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП) «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» від 17.06.1999 року зумовила активний процес приведення національного законодавства до міжнародних стандартів у цій сфері. Не став виключенням і чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України, в якому вперше було передбачено кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, які не досягли віку працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку.

Слід зазначити, що протизаконне використання праці дітей характеризується не лише суспільною небезпечністю, але й значною поширеністю в Україні та за її межами. Зокрема, за даними МОП у всьому світі понад 250 мільйонів дітей віком від 5 до 14 років працюють, щоб вижити. Майже половина з них, близько 120 мільйонів, працюють щодня протягом усього року [1, с.11]. Дослідженням, проведеним у 1999-2000 роках Державним комітетом статистики України у співпраці з МОП було встановлено, що середньомісячна чисельність працюючих дітей в Україні становить 456 тисяч осіб, з яких 48 % – це діти у віці, в якому офіційно працювати заборонено, до того ж майже половина з таких дітей працюють у віці від 7 до 12 років [2, с.6, 20].

Не дивлячись на загрозу поширеність фактичного використання праці дітей в

Україні, кількість порушених справ за ознаками злочину, передбаченого ст.150 КК України, незначна. Так, за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України в 2001–2007 роках було порушено лише 97 кримінальних справ за ознаками складу злочину «Експлуатація дітей» [3].

Така «прірва» між фактичною поширеністю незаконної дитячої праці та кількістю порушених кримінальних справ свідчить про певні проблеми в застосуванні цієї норми, які, на нашу думку, частково зумовлені вадами законодавчого визначення цього злочину.

Зазначимо, що теоретичним питанням кримінальної відповідальності за ст.150 КК України у літературі приділено недостатньо уваги, бо кримінально-правова характеристика злочину «Експлуатація дітей» надається здебільшого на сторінках науково-практичних коментарів та підручників з кримінального права. Значний вклад у розробку даної проблематики внесли такі науковці, як М.І. Бажанов, В.І. Борисов, Т.В. Варфоломєєва, В.А. Козак, М.Й. Коржанський, І.Г. Поплавський, С.І. Селецький, О.С. Сотула, С.Д. Шапченко, О.П. Шем'яков, М.І. Хавронюк, І.В. Хохлова та деякі інші криміналісти. Нещодавно явище експлуатації дітей та склад злочину, передбаченого ст.150 КК України, стали об'єктом вивчення на більш ґрунтовному рівні. Так, у 2008 році було успішно захищено дві дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, І.М. Доляновською за темою «Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину)» та О.В. Паньчук за темою «Кримінологічна характеристика експлуатації дітей». Крім того, окремі питання даного складу злочину розглянуті у публікаціях М.О. Колесник та А.М. Орлеана.

Разом із тим, учені, котрі досліджували положення ст.150 КК України, з багатьох питань висловлюють неоднакові, а інколи й протилежні погляди, що створює певні складнощі в її розумінні та, відповідно, застосуванні. До них належить і питання про зміст експлуатації дітей, що спричинила істотну

шкоду здоров'ю дитини.

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне в межах цієї статті вирішити наступні завдання: 1) встановити зміст діяння «експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини»; 2) розглянути окремі аспекти кримінологічної обґрунтованості та техніки законодавчої регламентації цього кваліфікованого складу злочину в ч.2 ст.150 КК України. Новизна роботи полягає в дослідженні об'єктивних і суб'єктивних ознак експлуатації дітей, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, та розгляді кримінологічної обґрунтованості і техніки законодавчої регламентації цього кваліфікованого складу злочину в ч.2 ст.150 КК України.

Вирішення першого завдання слід почати з аналізу терміну «здоров'я», а тому зазначимо, що згідно з «Основами законодавства України про охорону здоров'я» здоров'я – це стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [4]. До речі, це визначення є ідентичним до того, яке закріплено у преамбулі Статуту (Конституції) Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я [5]. Слід зазначити, що у цій дефініції акцентується увага не стільки на ознаках, які свідчать про відсутність хворобливих змін в організмі людини, скільки на повній відсутності факторів, які можуть негативно впливати на її здоров'я. Таке визначення має принципове значення, оскільки встановлює пріоритет укріплення здоров'я людини, а не боротьби з її хворобами. Але, вочевидь, таке тлумачення категорії «здоров'я» характеризує ідеальний, неіснуючий у реальних умовах стан людини, для визначення якого іноді застосовують термін «абсолютне здоров'я». У медичній літературі зазначається, що модель «абсолютного здоров'я» слугує своєрідною точкою відліку, створює умови для поглибленого вивчення проблем здоров'я, однак, оскільки ця модель є абстрактною, у практичній медицині вона не може бути використана [6, с.356]. Вважаємо, що з цієї ж причини таке визначення здоров'я є неприйнятним і

під час аналізу та застосування кримінально-правових норм.

На нашу думку, кримінальне право має оперувати цілком конкретними та визначеними категоріями. Тому, говорячи про здоров'я у кримінально-правовому сенсі, доцільно керуватися таким визначенням терміну «здоров'я», яке побудоване, виходячи з вимог практичної медицини. Саме до цього й прагне більшість криміналістів, визначаючи здоров'я людини як об'єкт кримінально-правової охорони. Зокрема, А.А. Піонтковський визначає здоров'я людини, як правильне функціонування тканин і органів людського тіла [7, с.83]. На думку М.І. Загороднікова, здоров'я – це стан людського організму, за якого нормально функціонують усі його частини, органи та системи [8, с.17]. Схожі визначення здоров'ю надаються В.І. Борисовим [9, с.38], А.А. Музикою [10, с.32]. Більш розгорнутий підхід до розуміння здоров'я використав Є.В. Фесенко, утім запропоноване ним визначення здоров'я також сформульовано у межах так званої «медичної моделі здоров'я» [11, с.92].

Вдалим, з точки зору практичної медицини, а отже й кримінального права, видається запропоноване В.П. Казначеевим визначення здоров'я індивіда, як динамічного стану (процесу) збереження і розвитку біологічних, фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності при максимальній тривалості життя [12, с.9]. Такий підхід підтримав український законодавець, адже визначив охорону здоров'я, як «систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя» [4]. Оскільки ж нас цікавить виключно здоров'я дитини (яка до того ж не досягла віку працездатності), то під час визначення його змісту пропонуємо не наголошувати на таких аспектах здоров'я як «оптимальна працездатність», «соціальна активність» та

«тривалість життя».

Враховуючи викладене, спираючись на аналіз медичної та юридичної літератури, доходимо висновку, що в ст.150 КК України *під здоров'ям дитини* розуміється такий стан особи, яка не досягла вісімнадцяти років, за якого забезпечується нормальний процес збереження та розвитку біологічних, фізіологічних і психологічних функцій її організму.

Продовжуючи аналіз розглядуваного кваліфікованого виду експлуатації дітей, зазначимо, що у кримінально-правовій літературі постає питання про те, що ж саме є причиною істотної шкоди здоров'ю дитини [13, с.133–138; 14, с.421]. Проблемність цього питання обумовлена тим, що в зв'язку з експлуатацією дитини шкода її здоров'ю може завдаватися як внаслідок виконання нею певної роботи, так і внаслідок дій винного, спрямованих на стимулювання дитячої праці.

З нашої точки зору, для правильної відповіді на це питання слід виходити з наступного: оскільки з об'єктивної сторони моментом закінчення експлуатації дітей є початок виконання дитиною певної роботи, то і наслідком експлуатації дітей може бути лише та шкода здоров'ю дитини, яка була спричинена після настання цього факту. Побудови саме такого алгоритму вимагає як конструкція ст.150 КК України, так і вчення про причинно-наслідковий зв'язок у кримінальному праві [15, с.30–39; 16, с.167–176]. Зокрема, М.І. Ковальов і П.Т. Васьков справедливо зазначають, що лише те явище може бути причиною, яке з'явилося на світ раніше наслідку [15, с.39]. Із цього випливає, що шкода здоров'ю, завдана у процесі залучення дитини до праці (зокрема в результаті виконання дій стимулюючого характеру) не є наслідком експлуатації дітей, про який йдеться у ч.2 ст.150 КК України. Не охоплюються такі наслідки і ч.1 ст.150 КК України, адже експлуатація дітей не передбачає таких дій стимулюючого характеру, які містять склад іншого злочину. Тому побої, мордування, катування або завдання тілесних ушкоджень дитині з

метою змусити її працювати мають додатково кваліфікуватися за нормами, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи (зокрема за статтями 121, 122, 125, 126, 127 КК України).

Викладене дозволяє стверджувати, що причиною істотної шкоди здоров'ю, передбаченої у ч.2 ст.150 КК України, може бути лише виконувана дитиною робота.

На цю особливість експлуатації, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, звертає увагу В.І. Борисов, зазначаючи, що в цих випадках шкода здоров'ю завдається під час або внаслідок використання праці дитини [14, с.421]. Аналогічну позицію займають і правозастосовні органи. Так, особу, яка, примушуючи дитину до праці, завдала їй легке тілесне ушкодження, Білогірський районний суд Автономної Республіки Крим визнав винною у скоєнні злочинів, передбачених статтями 150 і 125 КК України [17].

Окремої уваги потребує питання психічного ставлення винного до наслідків експлуатації дітей у вигляді істотної шкоди їх здоров'ю. На нашу думку, воно може характеризуватися або передбаченням можливості настання істотної шкоди здоров'ю дитини та легковажним розрахунком на її відвернення, або не передбаченням можливості настання такого наслідку, однак обов'язком та можливістю його передбачення. В іншому випадку (якщо особа бажає завдати шкоду здоров'ю дитини або свідомо припускає її настання) це суперечитиме як загальній сутності явища експлуатації дітей, так і змісту діяння, передбаченого ст.150 КК України. Цілком очевидно, що в ст.150 КК України описується злочин, який спрямовується виключно корисливим мотивом та метою отримання прибутку, а тому психічне ставлення винного до істотної шкоди здоров'ю дитини може бути лише *необережним*¹. На виключно *необережному*

¹ Тут і далі, говорячи про «необережність» стосовно наслідків, ми матимемо на увазі психічне ставлення, яке характеризується передбаченням можливості настання таких наслідків та легковажним розраху-

ставленні винного до настання істотної шкоди здоров'ю дитини наголошується й у працях В.І. Борисова [14, с.421], Т.В. Варфоломєєвої [18, с.357] та М.І. Хавронюка [19, с.361].

Звичайно, це не означає, що, експлуатуючи дитину, особа не може одночасно прагнути й отримати прибуток від використовуваної праці дитини, і завдати істотної шкоди її здоров'ю (наприклад, тяжкого тілесного ушкодження). Зокрема, така ситуація може мати місце тоді, коли мета отримання прибутку та пов'язана з нею мета спричинення зазначених тілесних ушкоджень рівною мірою викликать у винного рішучість вчинити зазначений злочин. Однак, у такому випадку слід вести мову не лише про експлуатацію, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, а й про завдання умисного тяжкого тілесного ушкодження дитині шляхом використання її праці, тобто про сукупність злочинів, передбачених ч.2 ст.150 і ч.1 ст.121 КК України.

Встановлення причини завдання шкоди здоров'ю дитини, а також психічного ставлення винного до неї дозволяє перейти до характеристики змісту такої шкоди.

Загалом із наведеної нами дефініції поняття «здоров'я дитини», можна зробити висновок, що будь-який вплив (фізичний, психічний, хімічний або біологічний) на дитину, в результаті якого порушується нормальний процес збереження або розвитку біологічних, фізіологічних або психологічних функцій її організму, є шкодою для здоров'я дитини. Утім, у ч.2 ст.150 КК України йдеться не взагалі про шкоду, а виключно про *істотну* шкоду здоров'ю дитини.

У зв'язку з цим виникає необхідність від-

нком на їх відвернення або не передбаченням можливості настання таких наслідків, однак обов'язком та можливістю їх передбачення. Використання саме цього терміну є зручним під час викладу матеріалу, хоча й у значній мірі умовним, адже, виходячи з положень статей 23–25 КК України, говорити про форму вини лише за психічним ставленням особи до наслідків не можна.

повіді на питання про те, яку ж необережну шкоду здоров'ю дитини внаслідок її експлуатації законодавець вважає істотною.

Виходячи з того, що злочином визнається лише таке діяння, яке спричинило *істотну* шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству або державі (ч.2 ст.11 КК України), а здоров'я особи є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, то відповідь на це питання слід шукати у розділі II Особливої частини КК України. А якщо точніше, то в нормах, які в загальному вигляді передбачають кримінальну відповідальність за необережне спричинення шкоди здоров'ю особи.

Як відомо, така норма міститься лише в ст.128 КК України, згідно з якою необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження є злочином². Із цього можна зробити висновок, що, з точки зору законодавця, чітко висловленої ним у розділі II Особливої частини КК України, необережне спричинення шкоди здоров'ю особи є істотною шкодою лише тоді, коли воно полягає у заподіянні як мінімум середньої тяжкості тілесного ушкодження. Вважаємо, що саме з цього слід виходити під час аналізу змісту істотної шкоди здоров'ю дитини, про яку йдеться у ч.2 ст.150 КК України.

Для того ж, щоб визначити, чи поглинає собою ч. 2 ст. 150 КК України склад злочину, передбачений ст.128 КК України, та відповіді на питання про правильну кваліфікацію таких дій, слід порівняти суспільну небезпечність описаних ними злочинів. Таке порівняння, як відомо, можна зробити шляхом співставлення санкцій відповідних кримінально-правових норм. При цьому, як зазначає В.О. Навроцький, слід виходити з наступного правила: «якщо санкція норми про складений злочин більш сувора, ніж санкції норми про прості злочини, з яких він складається, то скоєне повинно кваліфікуватися лише за нормою про складений злочин. Як-

² У цьому контексті слід нагадати, що чинний КК України не передбачає кримінальної відповідальності за необережне легке тілесне ушкодження.

що ж, навпаки, більш суворою є санкція норми про прості злочини, то скоєне не повинно кваліфікуватися лише за нормою про складений злочин, а повинно додатково кваліфікуватися ще й за нормою, яка передбачає відповідальність за такий більш тяжкий злочин» [20, с.123–124].

Беручи до уваги той факт, що санкція ч.2 ст.150 КК України є значно суворішою від санкції, закріпленої у ст.128 КК України³, доходимо висновку, що експлуатацію, яка спричинила необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, слід кваліфікувати лише за ч.2 ст.150 КК України.

Якщо ж використання праці дитини призведе до загибелі потерпілого, то скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 150 і 119 КК України. Кваліфікація зазначених дій має бути саме такою, адже злочин, передбачений ст.119 КК України, спричиняє шкоду життю особи, а кваліфікований вид експлуатації дітей – лише її здоров'ю. Крім того, санкції норм, передбачених у ст. 119 КК України, є суворішими від санкції, закріпленої у ч.2 ст.150 КК України.

Викладені положення дозволяють підсумувати, що **під експлуатацією, що спричинила істотну шкоду для здоров'я дитини, слід розуміти експлуатацію дитини, яка спричинила потерпілому з необережності тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження.**

Відповідно до чинного КК України тяжким є таке тілесне ушкодження, яке характеризується небезпечністю для життя особи в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій,

³ Санкція, закріплена в ч.2 ст.150 КК України, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, а в ст.128 КК України – покарання у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до двох років.

психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя (ч.1 ст.121 КК України). Згідно ж із ч.1 ст.122 КК України середньої тяжкості є тілесне ушкодження, яке не є небезпечним для життя особи, і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст.121 КК України, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. З медичної точки зору, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних або психічних, а їх ступінь визначається відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [21].

Слід звернути увагу, що наявність істотної шкоди здоров'ю (тобто середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження), а також причинно-наслідкового зв'язку між виконуваною дитиною роботою та цією шкодою слід встановлювати за допомогою судово-медичної експертизи, яка, виходячи з положень п.2 ч.1 ст.76 КПК України, має призначатись обов'язково.

Завершення аналізу змісту експлуатації, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, дозволяє торкнутися деяких питань кримінологічної обґрунтованості закріплення у ч.2 ст.150 КК України такого альтернативного наслідку як «істотна шкода здоров'ю дитини», а також законодавчої техніки його опису.

Аналіз судово-слідчої практики, а також результатів соціологічних досліджень дозволяє стверджувати, що закріплення цієї ознаки розглядуваного кваліфікованого складу експлуатації дітей є кримінологічно обґрунтованим. Так, експлуатація, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, характеризується підвищеним рівнем суспільної не-

безпе́кості порівняно зі злочином, передбаченим ч.1 ст.150 КК України⁴. Завдання істотної шкоди здоров'ю дитини під час її експлуатації, як свідчить емпіричний матеріал, є відносно поширеним явищем і в той же час не характерним для більшості злочинів цього виду⁵. Крім того, спричинення істотної шкоди здоров'ю дитини у досліджуваному кваліфікованому складі злочину має відношення до злочину в цілому, а не лише до особи винного. Іншими словами, закріплений у ч.2 ст.150 КК України наслідок у вигляді істотної шкоди здоров'ю дитини відповідає найважливішим вимогам до змісту тих ознак, які використовуються під час конструювання кваліфікованих складів злочину [24, с.43–49; 25, с.177–224; 26, с.181–193].

Утім, зробити аналогічний висновок і щодо дотримання правил законодавчої техніки, які висувуються до форми опису таких ознак, на жаль, не можна. Справа у тому, що для характеристики змісту розглядуваних наслідків законодавець використовує оціночне поняття «істотна шкода здоров'ю дитини».

У зв'язку з цим, одні науковці стверджують, що під істотною шкодою здоров'ю дитини слід розуміти шкоду, яка полягає у спричиненні потерпілій дитині з необережності тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження [14, с.421; 18, с.357; 19, с.361]. Інші вважають, що така шкода наявна у тих випадках, коли дитина захворіла на тяжку або хронічну хворобу [27, с.302; 28, с.141; 29, с.59; 30, с.284] чи втратила імунітет [30, с.284]. З позиції ж І.М. Доляновської шкода здоров'ю дитини є істотною як у разі

захворювання на тяжку хворобу, втрати імунітету, завдання побоїв або тілесних ушкоджень будь-якої тяжкості, так і тоді, коли експлуатація призвела до втрати соціальних зв'язків дитини та деформації її моральних норм [13, с.138]⁶.

Як бачимо, вживання у ч.2 ст.150 КК України оціночної ознаки «істотна шкода здоров'ю дитини» призвело до суттєвих розбіжностей у позиціях вітчизняних криміналістів щодо розуміння змісту цієї шкоди.

Між тим, як у загальній теорії права, так і в кримінально-правовій теорії загальнови-знаним є правило, що використовувані в законі терміни та формулювання мають бути максимально точними та визначеними [31, с.92–94; 32, с.172–173; 33, с.30; 34, с.79–82]. Точність кримінального закону, як слушно зауважує Н.Ф. Кузнецова, означає передусім однозначність термінології: кожен термін має означати одне поняття, кожному поняттю має відповідати лише один термін [33, с.30]. Вживання ж у нормах кримінального закону оціночних понять призводить до того, що їх зміст доводиться встановлювати тим особам, які застосовують ці норми (зокрема, працівникам органів дізнання, слідчим, прокурорам, суддям). Якість цього процесу багато в чому залежить від професійної підготовки, правосвідомості, життєвого досвіду, знання судової практики та правової теорії, а також багатьох інших особистих якостей цих осіб. На думку більшості криміналістів, саме

⁴ За результатами опитування практичних працівників було встановлено, що більш ніж дев'яносто відсотків респондентів вважають, що експлуатація, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини, характеризується значно вищим рівнем суспільної небезпечності порівняно зі злочином, передбаченим ч.1 ст.150 КК України.

⁵ Згідно з загальноукраїнськими соціологічними дослідженнями шкода здоров'ю дитини від виконання праці спричиняється приблизно у 3 % випадків [22, с.44; 23, с.63].

⁶ У відзиві на автореферат дисертації цієї криміналістки М.І. Хавронюк, як було занотовано нами під час захисту, правильно зазначив: «Сумнівно, що під заподіянням істотної шкоди для здоров'я дитини слід розуміти заподіяння не лише фізичної, а й моральної шкоди. КК України повинен містити якомога більш конкретні норми. Але як можна виміряти істотність моральної шкоди, що виявляється у таких аморфних формах, як «втрата соціальних зв'язків» та «деформація моральних норм»? Хіба можна уявити собі, щоб суд, засуджуючи будь-кого за експлуатацію дитини, вказав у вирокі, що «наслідком експлуатації дитини стала деформація моральних норм і цей факт суд визнає істотною шкодою здоров'ю дитини»?!

відсутність таких якостей і призводить до значної кількості помилок під час кваліфікації діянь, які описано в законі за допомогою оціночних понять [33, с.29–33]. У зв'язку з цим, ми погоджуємось з С.С. Яценком і М.Ф. Селівонюком, що правильному застосуванню кримінального закону сприяла б конкретизація оціночних понять, заміна їх описовими поняттями в міру нагромадження і узагальнення досвіду застосування кримінального законодавства [35, с.81]. Схожі позиції висвітлено й у роботах О.В. Кобзевої, М.І. Ковальова, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, М.І. Панова, Є.О. Фролова, В.В. Питецького, М.І. Хавронюка. Слід зазначити, що у працях цих науковців відстоюється думка не про казуїстичний виклад законодавчого матеріалу, а про правильне (оптимальне) поєднання оціночного та формального в кримінально-правових нормах. На нашу думку, така концепція є абсолютно правильною та такою, що потребує поступового втілення задля удосконалення КК України.

Говорячи ж про кваліфікуючі ознаки, слід погодитися з тими криміналістами, які вважають, що їх специфіка вимагає максимально обережного використання оціночних понять [24, с.48; 25, с.216–224; 26, с.181–193]. При цьому, як зазначає Т.О. Леснієвські-Костарева, в усіх можливих випадках оціночні кваліфікуючі ознаки доцільно замінювати формально-визначеними [25, с.216].

Беручи до уваги викладене, *пропонуємо* у ч.2 ст.150 КК України слова «істотна шкода для здоров'я» замінити понятійним зворотом «середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження».

Використання зазначеної конструкції, з одного боку, полегшило б розуміння та застосування ч.2 ст.150 КК України, а з іншого – дозволило б уникнути порушення правил законодавчої техніки та сприяло б процесу уніфікації законодавчої термінології, адже у багатьох нормах КК України саме така конструкція вже використовується (зокрема у ч.3 ст.150-1, ч.2 ст.276, ч.2 ст.277, ч.2 ст.281, ч.2 ст.282, ч.1 ст.286, ч.1 ст.287, ч.1 ст.288, ч.2

ст.314, ч.1 ст.415 КК України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Борьба против эксплуатации детей : пособие для инспекторов труда : материалы для семинаров-тренингов / Международная организация труда ; пер. с англ. И. О. Иноземцевой ; заг. ред. укр. вид.: В. И. Тюткин, О. П. Петрашук. – К. : Міленіум, 2002. – 116 с.
2. Праця дітей в Україні : тематична державна доповідь про становище дітей в Україні / [О. М. Балакірева, С. А. Вегера, І. М. Жабінець та ін.] ; під ред. Н. З. Лахтадир. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2001. – 127 с.
3. Лист Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України : від 10.01.2008 р., за №16/1К-30.
4. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» : від 19.11.1992 р., № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12>.
5. Устав (Конституція) Всемирной Организации Здравоохранения : від 22.07.1946 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_599.
6. Большая медицинская энциклопедия : в 30 т. / главн. ред. Б. В. Петровский. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1978. – Т. 8. – 528 с.
7. Курс советского уголовного права : в 6 т. / [А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, Г. А. Кригер и др.] ; под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашкина, В. М. Чхиквадзе. – М. : Издательство «Наука», 1971– . – 1971. – Т. V. – 572 с.
8. Загородников Н. И. Преступления против здоровья / Н. И. Загородников. – М. : Юридическая литература, 1969. – 168 с.
9. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Х. : НПКФ «КОНСУМ», 1995. – 104 с.
10. Музыка А. А. Відповідальність за зло-

- чини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. – К. : Логос, – 1998. – 324 с.
11. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.
12. Казначеев В. П. Очерки теории и практики экологии человека / В. П. Казначеев. – М. : Наука, 1983. – 260 с.
13. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Доляновська Інна Миколаївна. – К., 2008. – 228 с.
14. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-є вид., переробл. і допов. – Х. : Одиссей, 2007. – 1184 с.
15. Ковалев М. И. Причинная связь в советском уголовном праве / М. И. Ковалев, П. Т. Васьков. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 72 с.
16. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш. – Х. : Право, 2003. – 512 с.
17. Кримінальна справа № 1-152/08 / Архів Білогірського районного суду Автономної Республіки Крим за 2008 рік.
18. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 2-ге вид. переробл. та допов. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 6-те вид., переробл. і допов. – К. : Юридична думка, 2009. – 1236 с.
20. Навроцький В.О. Значення санкції статті кримінального закону для кваліфікації діяння / В.О. Навроцький // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 3 (18). – С. 117–125.
21. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень / затв. наказом МОЗ : від 17.01.1995 р., № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0255-95>.
22. Праця дітей в Україні : тематична державна доповідь про становище дітей в Україні / [О.М. Балакірева, С.А. Вегера, І. М. Жабінець та ін.] ; під ред. Н. З. Лахтадир. – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2001. – 127 с.
23. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен: навчально-методичний посібник / [О. П. Петрашук, З. О'Доннелл, С. Д. Максименко та ін.] ; під ред. І. І. Цушка // Міжнародна програма з викоренення найгірших форм дитячої праці в Україні. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 511 с.
24. Кругликов Л. Л. О конструировании квалифицированных составов преступлений / Л. Л. Кругликов // Правоведение. – 1989. – № 1. – С. 43-49.
25. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – М. : Изд-во НОРМА, 1998. – 296 с.
26. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Василевский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 300 с.
27. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий / [А. П. Бабий, Т. А. Гончар, А. В. Загика и др.] ; под ред. Е. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2005. – 864 с.
28. Кримінальне право України : навчальний посібник / [С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. – К. : Наукова думка ; Прецедент, 2004. – 297 с.
29. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / [А. П. Бабій, І. С. Доброход, Ю. А. Кармазін та ін.] ; за

ред. Є. Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

30. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.] ; за ред. С. С. Яценка. – 4-те вид. перероб. та доп. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.

31. Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1965. – 144 с.

32. Чухвичев Д. В. Законодательная техника / Д. В. Чухвичев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2006. – 239 с.

33. Кузнецова Н. Ф. Эффективность уголовно-правовых норм и язык закона / Н. Ф. Кузнецова // Социалистическая законность. – 1973. – № 9. – С. 29–33.

34. Панов Н. И. О точности норм уголовного права и совершенствовании законодательной техники / Н. И. Панов // Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 79–82.

35. Яценко С. С. Про оціночні поняття в кримінальному праві / С. С. Яценко, М. Ф. Селівон // Радянське право. – 1972. – № 6. – С. 77–81.

Калмиков Д. О. Експлуатація дітей, що спричинила істотну шкоду здоров'ю дитини / Д. О. Калмиков // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 163–171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kdoszd.pdf>

На підставі комплексного аналізу нормативного та доктринального матеріалу встановлено зміст експлуатації дітей, що спричинила істотну шкоду їх здоров'ю, розглянуто окремі аспекти кримінологічної обґрунтованості закріплення у ч.2 ст.150 КК України альтернативного кваліфікуючого наслідку «істотна шкода здоров'ю дитини» та досліджено техніку його законодавчої регламентації у кримінальному законі. Запропоновано зміни до ч.2 ст.150 КК України щодо форми опису розглядуваного кваліфікованого виду експлуатації дітей.

Калмыков Д.А. Эксплуатация детей, причинившая существенный вред здоровью ребенка

На основе комплексного анализа нормативного и доктринального материала установлено содержание эксплуатации детей, причинившей существенный вред их здоровью, рассмотрены отдельные аспекты криминологической обоснованности закрепления в ч.2 ст.150 УК Украины альтернативного квалифицирующего последствия «существенный вред здоровью ребёнка» и исследована техника его законодательной регламентации в уголовном законе. Предложены изменения в ч.2 ст.150 УК Украины относительно формы описания рассматриваемого квалифицированного вида эксплуатации детей.

Kalmykow D.O. Exploitation of Children Which Caused Essential Harm to a Child's Health

On the ground of the complex analysis of legal and doctrinal material the author identifies the sense of an exploitation of children which caused essential harm to child's health. Some criminological aspects concerning existing in part 2 of the cl.150 of the Criminal Code of Ukraine of such alternative qualified consequence as «essential harm to child's health» are considered, and the way of its legal regulation is researched. With regard to the results of the research conducted some amends to part 2 of the cl.150 of the Criminal Code of Ukraine concerning the way of description of the qualified form of children exploitation are offered.